

CICERO ȘI HOMER

DE

Dr. C. SÂNDULESCU

Despre rolul culturii și cu deosebire al filozofiei grecești în formarea personalității lui Cicero s-au scris suficiente articole și lucrări monografice, începînd mai ales din a doua jumătate a secolului trecut¹. Opera acestui fecund scriitor constituie obiectul aproape permanent de studiu, inclusiv sub raportul cercetării surselor ciceroniene de inspirație. Ca punct de plecare al acestei cercetări amintim faptul, de altfel bine stabilit, că Cicero a fost un bun cunoscător și în mare măsură un debitor al operelor filozofice și literare grecești, ceea ce a contribuit ca el să devină, în ciuda aspectelor mai puțin favorabile ale vieții și activității sale, una din figurile culturale cele mai de seamă ale Romei. Vom menționa doar că Meillet îl consideră drept un sol al universalității elenistice în patria sa și un citor al civilizației moderne, și că un autor italian de care exegeții lui Cicero nu se pot lesne dispensa, Ciaceri, îl numește sugestiv educatorul lumii antice și al celei moderne². Pe linia aceleiași înriuriri grecești decisive nu este lipsit de interes nici faptul că Cicero s-a afirmat simultan ca traducător, mai mult ori mai puțin apreciat, din literatura greacă.

În studiul de față vom căuta să analizăm cîteva locuri din opera ciceroniană, în care se găsesc diverse fapte în legătură cu cele două epopei și cu personalitatea lui Homer și în modul acesta să ajungem la unele concluzii despre Cicero ca interpret, critic literar și cunoscător al operei lui Homer. După cîte știm problema nu a fost cercetată în mod special, autorii ocupîndu-se incidental de anumite aspecte ale temei raportului

¹ În afară de informațiile extinse pe care ni le oferă regulat L'Année Philologique și mai vechea Bursian's Berichte (cu întrerupere), cităm indicațiile incluse de Laurand în cunoscutul *Manual* și în *Cicéron*, ed. a 3-a, 1939, volumul de completare, p. 455 și 483. Utilă încă este și vechea lucrare a lui Hirzel, *Untersuchungen zu Ciceros philos. Schriften*, I—II, Leipzig, 1877—1883.

² Vezi A. Meillet, *Esquisse...*, ed. a 3-a, 1933, p. 207 (cap. VIII): „Cicéron... a exprimé avec une impeccable pureté latine toute la part de l'hellénisme qui étant universellement humaine pouvait passer en latin”. Emanuele Ciaceri, *Cicerone e i suoi tempi*, ed. a 2-a, 1941, vol. 2, p. 393 (Cap. XIII, *Cicerone e noi*): „Così in Roma e fuori (scil. Cicerone) fu l'educatore delle nuove generazioni per tutta l'età antica; ed i suoi precetti, formati all'idea dell'universale, valsero a stabilire i legami fra l'Antico e il Nuovo, fra il paganesimo e la predicazione”.

dintre Cicero și Homer, privind fie cunoștințele scriitorului latin despre personalitatea lui Homer, fie unele laturi ale eposului însuși, oglindite în opera ciceroniană.

Amintim în primul rând că lui Cicero îi datorăm câteva informații mult discutate, care se referă la persoana istorică a marelui poet grec; faptul ne situează în chip necesar în plină problemă homerică, ale cărei dificultăți sînt binecunoscute. În ce privește personalitatea lui Homer, observăm mai întii că Cicero nu se îndoiește nici un moment de reala existență a poetului, continuînd astfel o veche tradiție a istoriei literare grecești. Datele informative pe care ni le oferă Cicero despre biografia lui Homer se reduc la două fapte esențiale de natură cronologică, bineînțeles destul de ipotetice.

1. Potrivit primei informații, care se găsește în *De rep.* II, 18, Homer ar fi fost cu 30 ani mai vîrstnic decît Licurg: „... Homerum autem qui minimum dicunt aetatis triginta annis antepununt fere.” În scrierea retorică *Brutus*, 40 este repetată această indicație biografică asupra lui Homer, fapt care mărește valoarea informației: „Cuius (=Homeri) etsi incerta sunt tempora, tamen annis multis fuit ante Romulum, siquidem non infra superiorem Lycurgum fuit...” etc. Conform acestor relative precizări cronologice, Homer ar fi trăit cu câteva decenii înaintea legislatorului spartan, caracterizat ca „anterior (superiorem Lycurgum)” spre a-l deosebi de omonimul său, oratorul atenian, care a trăit cu trei secole în urmă.

Nu pentru a reproduce aceste pasaje din scrierile lui Cicero și nici pentru a discuta problema personalității lui Homer am amintit informațiile aflate în *De rep.* și în *Brutus*, care provin de altfel dintr-o sursă literară greacă. Scopul real este să cunoaștem modul de reflectare a datelor biografice și literare homerice în opera lui Cicero. Rîndurile imediat următoare pasajului menționat din *De rep.* II, 18 atrag atenția sub raportul deducțiilor pe marginea ipoteticei cronologii homerice: „... ex quo intellegi potest permultis annis ante fuisse Homerum quam Romulum, ut iam doctis hominibus ac temporibus ipsis eruditis ad fingendum uix quicquam esse loci”. Subliniind faptul că Cicero ia încă o dată ca termen de comparație un personaj latin mai degrabă legendar — pe Romulus —, vom observa că fraza citată cuprinde în germene problematica însăși a cronologiei homerice, adică întrebarea crucială asupra epocii în care a trăit poetul. Cicero mai constată că, din pricina depărtării în timp, cunoșcătorii înșiși ai perioadei respective, „docti uiri ac temporibus ipsis eruditi” nu pot preciza, fie și recurgînd la plâsmuiri, „ad fingendum”, perioada în care a trăit Homer. Problema, ne permitem să spunem, nerezolvabilă a cronologiei homerice constituia deci un fapt cert în vremea lui Cicero, ca și mult timp înainte, constatare ce persistă de altfel pînă în zilele noastre sub aspecte esențial similare.

2. A doua informație, de asemeni de natură cronologică, dar cu nuanță ipotetică și mai pronunțată, o găsim în *De nat. deorum*, III 5, unde se afirmă între altele că Homer ar fi trăit *îndată după* cei doi „tindarizi”, adică după Castor și Pollux: „Homerus recens a Tyndaridarum aetate.” Cicero își sprijină afirmația pe locul din Iliada III, 243—244, în care este menționată moartea dioscurilor: „τοὺς δ' ἦδη κάτεχεν φουλίχοος ἄλα κτλ.” și trage de aci concluzia că, deoarece se ignoră existența cultului

lui Castor și Pollux, poetul ar fi trăit înainte ca aceștia să devină eroi, adică îndată după moartea lor. Dacă în cazul primei informații „biografice” asupra lui Homer, raportarea la Lycurg și Romulus posedă oarecare bază „istorică”, în cazul celui de al doilea pasaj informativ din *De nat. deorum* referința la figurile mitologice ale tindarizilor denotă în cel mai fericit caz fantezia de colaborator a lui Cicero; informația este într-adevăr preluată dintr-o sursă academică, așa cum prima informație biografică din *De rep.* și *Brutus* provine de asemeni dintr-o sursă greacă, și anume de la Apollodor³.

Nu este indicat să ne avîntăm acum pe terenul destul de șubred al discuției asupra epocii în care a trăit Homer. Ne permitem să observăm numai că atît timp cît persoana însăși a poetului stă sub semnul întrebării — și nu întrevădem cum se va putea modifica ceva sub acest raport — este firesc ca orice dezbateri asupra acestei teme să apară de prisos. Tot ceea ce se poate afirma fără a ignora opiniile contrarii este că Homer aparține mai degrabă domeniului legendei, decît aceluia al autenticității istorice⁴, chiar dacă în ultimele două decenii filologii neoanalști de pildă îl prezintă din nou ca pe o figură reală a istoriei literare. În cazul celor două informații citate anterior pe care le găsim la Cicero în legătură cu persoana lui Homer putem cel mult să le comentăm comparîndu-le, așa cum de altfel s-a procedat cu pasajele similare din autorii greci, de pildă din Herodot, care stabilește epoca lui Homer către anul 850 și cu alte surse, cum sînt așa-numitele biografii homerice (*Vitae*), păstrate în trei versiuni principale.⁵

Îată care sînt în linii generale informațiile cronologice despre persoana lui Homer pe care le găsim în scrierile lui Cicero și pe care am socotit necesar să le reamintim. Mult mai importante sînt însă datele răspîndite în aceleași scrieri în legătură cu istoria literară și cu critica literară propriu-zisă a eposului homeric. În aceste cazuri Cicero ne înfățișează, după cum vom vedea, opinii suficient de temeinice, unele cu caracter actual, devenind astfel prin deducțiile sale un autentic exeget literar, de-a dreptul atrăgător.

Un prim fapt din domeniul istoriei literare se referă la problema vechimii prehomerice a poeziei grecești, pe care Cicero o afirmă în mod convingător în cap. 71 al scrierii retorice *Brutus*. Homer nu a fost primul poet grec și acest lucru se poate susține — scrie Cicero — pe baza a două argumente: perfecțiunea eposului homeric și faptele documentare înserate în epos (mai exact, în Odiseea). Opera lui Homer nu poate reprezenta rodul unei creații pur spontane (*simul inuentum*). În ce privește al doilea argument, Cicero, ca un autentic cercetător conștiincios din vremea noastră, își sprijină deducția despre vechimea prehomerice a poeziei pe două pasaje documentare din Odiseea, unde se menționează existența străvechi-

³ RE col. 2208—2209, s. v. *Homeros* (Witte). Trebuie adăugat că Cicero cunoaște bine și disputa ipotetică dintre orașele grecești care își revendicau cinstea de a fi locul de naștere al lui Homer. Cf. *Pro Archia* VIII, 10.

⁴ Cf. K. Reinhardt, *Die Ilias und ihr Dichter*, 1961 (Einleitung), p. 11: „Bleibt nicht Homer in jedem Fall, und so auch Homer, den man zu haben glaubt, eine Hypothese?”.

⁵ Informațiile despre epoca lui Homer pe care le găsim la autorii vechi merg de la data ipotetică a războiului troian (sec. XII) la epoca lui Archilochos (sec. VII). Cf. Maurenbrecher-Wagner, *Gesch. der griech. Lit.* I, p. 55 (in Grundzüge der Klass. Philologie III, 1)

lor poeți greci : „Nu trebuie să ne îndoim, spune Cicero, că înaintea lui Homer au existat poeți, deoarece din operele acestuia putem afla despre cele ce se cîntă la ospetele feacilor și ale peșitorilor”. Sau în textul original :

1. „Et nescio an reliquis in rebus idem eueniat ; nihil est enim simul et inuentum et perfectum, nec dubitari debet quin fuerint ante Homerum poëtae, quod ex eis carminibus intellegi potest quae apud illum et in Phaeacum et in procorum epulis canuntur. Quid, nostri ueteres uersus ubi sunt?”

2. „Quos olim Fauni uatesque canebant,
„Cum neque Musarum scopulos quisquam superarat
„Nec dicti studiosus erat...
„Ante hunc...

În primul fragment din Brutus 71 Cicero se referă la două pasaje ale Odiseei, unul din cîntul I, 337 sqq. și celălalt din cîntul VIII 499 sqq., unde cei doi vestiți aezi ai eposului, Femios și Demodocos, povestesc faptele eroice ale bărbaților străluciți din vremea războiului troian. În primul pasaj, Femios delectează asistența în propria casă a eroului pribeag, dar nu și pe credincioasa Penelope, cu prilejul interminabilelor petreceri obraznice ale peșitorilor ; în cel de al doilea, Demodocos cîntă aceleași evenimente la curtea regelui feacilor, legendarii locuitori ai insulei Corfu.

În ce privește fragmentul al doilea din Brutus 71, Cicero reproduce aici versuri din opera lui Ennius ⁶, unde „Fauni uatesque” reprezintă corespondenții latini ai rapsozilor greci, care preamăreau la ospete faptele vitejești ale bărbaților sau după expresia sugestivă homerică κλέα ἀνδρῶν. Observăm deci că Cicero se preocupă, prin comparație cu istoria literară greacă, de antecedentele celei latine, adică de primele manifestări ale poeziei latine. Simultan el se întreabă ce a devenit această poezie : „quid, nostri ueteres uersus ubi sunt?”

Existența unei producții poetice preepice apare firească și este consemnată de altfel ca atare prin informații mai mult ori mai puțin consistente despre poeții premergători lui Homer. Ni se pare mai greu să decidem asupra cronologiei și începuturilor acestei poezii străvechi, deși Webster de pildă mută granița ei adînc în timp, vorbind categoric despre o „poezie miceniană” ⁷. Nu este cazul să discutăm aici pe linia acestei subtile probleme, de altfel controversate. Ne vom limita la simpla constatare că pentru Cicero Homer nu reprezintă debutul creației poetice grecești, fapt care rezultă nu numai din locul citat de noi (*Brutus*, 71), dar și din alte două locuri din *Tusculane*, I 3 și IV 3.

Contextul din *Brutus*, 71 mai cuprinde o informație importantă pentru studiul nostru. Cicero menționează aici traducerea Odiseei de către Livius Andronicus, caracterizînd-o drept operă „dedalică” : „nam et Odyssia latina est tamquam opus aliquod Daedali”, după care urmează

⁶ RE VI, 2, col. 2058 (Otto) : „So nennt schon Ennius die Verse der alten surnischen Poesie” etc.

⁷ Vezi Cap. IV, despre „poetica miceniană”, în cartea lui F. B. L. Webster, *From Mycenae to Homer*, Londra, 1958, precum și M. Bowra, *Homer and his forerunners*, Edinburg, 1955.

o apreciere negativă a pieselor lui Andronicus. După cum știm Dedal este întruparea „meșterului” prin excelență în creația artistică, mai ales sculpturală. „Daedaleus” este de fapt un epitet ce se acordă oricărei creații reușite, cuprinzând după părerea noastră și noțiunea de complexitate. Caracterizarea traducerii lui Andronicus pe care o aflăm la Cicero, apare destul de corectă, dacă analizăm puținele fragmente rămase, spre a nu mai vorbi de cunoscutul efort al interpretului de a folosi exclusiv vocabularul latin. Unul dintre cei mai buni cunoscători ai literaturii latine vechi, F. Otto, consideră în mod pozitiv apropierea pe care o stabilește Cicero între traducerea latină a Odiseei și persoana legendară a lui Daedalus, „nume plin de perspective”⁸.

Există și alte locuri în scrierile lui Cicero, unde autorul emite aprecieri critice asupra unor probleme ale eposului homeric, ca să nu mai vorbim despre scriitorii greci și romani comentați în diverse locuri ale operei ciceroniene. Vasta bibliografie cunoscută cuprinde câteva studii despre Cicero ca poet și critic, dar socotim că mai este loc pentru o lucrare de sinteză asupra temei „Cicero, critic literar” pe linia trasată pînă acum de cercetători⁹. După cum se știe opera sa este presărată cu diverse opinii literare asupra scriitorilor greci și romani.

Revenind la subiect, iată de pildă aprecierile pe care Cicero le face pe scurt asupra însușirilor stilului homeric. Nu este vorba aici de o evaluare de aspect și proporții actuale, ci de o constatare critică principală. Ne referim la cunoscuta capacitate singulară a marelui poet epic, relevată de exegeții moderni, de a reda evenimentele în culori vii și realiste, de acea forță de expunere sugestivă, care ne face să trăim noi înșine cele expuse. În *Tusc.* 39,114 găsim un pasaj în care se afirmă tocmai această calitate intrinsecă a eposului, concretizată în structura particulară a stilului, ca și a fondului multor pasaje din cele două epopei: „traditum est etiam Homerum caecum fuisse; at eius picturam, non poesin uidemus”. Conținutul destul de laconic al pasajului cere să stăruim totuși asupra contextului în care se află această declarație ciceroniană, pe care nu socotim a o interpreta mai just altfel, decât comparînd-o cu ilustra formulă a lui Horațiu: „ut pictura poesis” (*Ad Pis.* 361). Iată pasajul integral din *Tusc.* 39, 114: „Traditum est etiam Homerum caecum fuisse; at eius picturam, non poesin uidemus: quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formae pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferrarum non ita expictus est, ut, quae ipse non uiderit, nos ut uideremus, effecerit?”

După Cicero așadar, Homer înfățișează aspectele din natură și evenimentele, scenele de război sau ale vieții pașnice în așa fel, încît cititorul pare că le percepe vizual ca pe o reprezentare picturală; nu poezie pură, adică realizare literară abstractă, ci adevărate tablouri pictate se desfășoară înaintea ochilor noștri, cînd parcurgem sugestivele pagini ale

⁸ „Denn Daedalus ist ein zukunftscher Name”: *Gesch. d. röm. Lit.*, I, *Die arch. Lit.*, Berlin, 1913, p. 75. Cf. și p. 73: „Er übersetzte es so, dass der Schein eines lateinischen Gedichtes entstand, nicht der eines griechischen Gedichtes in lateinischer Sprache”.

⁹ Cităm: P. Ferrarino, *Cicerone poeta e critico*, Bologna, 1942; E. Malcovati, *Cicerone e la poesia*, Pavia, 1943. Lucrări mai vechi: J. Tolkiehn, *Homer und die römische Poesie*, Leipzig, 1900 și *De Homeri auctoritate in cotidiana Romanorum vita*, 1897; Grolmuss, *De M. T. Cicerone poeta*, Königsberg, 1887.

eposului. Meritul lui Homer de a prezenta faptele în condiții veridice — adaugă Cicero — este cu atât mai mare, cu cât, după tradiție, el a fost lipsit de vedere. Iată în câteva cuvinte conținutul pasajului din *Tusculane*, al cărui obiect îl formează — păstrînd proporțiile — exact ceea ce criticii de astăzi, un Bassett de pildă numesc caracterul viu și plastic al stilului homeric¹⁰. Diferitele elemente descriptive ale ținuturilor și localităților geografice cu precădere din Grecia continentală — ne gîndim la epitetele sugestive ale orașelor din Catalogul vaselor — desfășurarea luptelor și formele lor, acțiunile variate ale oamenilor — toate aceste obiective ale percepției vizuale sînt redată după cum știm de către Homer în condiții realiste, care dezvăluie poetul de geniu. Această observație a lui Cicero a fost reluată de unii filologi și istorici literari, fără a reaminti pasajul comentat mai sus din *Tusculane*. Reținem faptul că scriitorul latin a subliniat clar și complet în acest pasaj ideea esențială a forței de creație realistă și de redare picturală a evenimentelor eposului, ceea ce ne amintește, cum am spus, preceptul horatian „ut pictura poesis.” Cît despre multiplele mijloace de realizare a plasticității scenelor prin figuri de stil, comparații, repetiții etc., s-a scris și s-a cercetat după cum știm în mod mai mult decît suficient. Homer rămîne marele meșter în ce privește zugrăvirea faptelor, iar ca autor dispăre — cum spune just Aristotel — îndărătul personajelor sale, împlinind astfel dezideratul după care „poetul e dator să vorbească cît mai puțin în numele propriu”¹¹.

Se știe că exegeza homerică de totdeauna interesează variate și complexe domenii de activitate, eposul reprezentînd un autentic cosmos de fapte istorice, literare și artistice, într-un cuvînt, oferă imaginea complexă a vieții însăși. Din acest noian de elemente, Cicero desprinde fără îndoială aspecte izolate, dar nu mai puțin importante pentru critica antică a eposului. Iată bunăoară problema religiei în cele două epopei sau problema zeilor homerici, discutată și analizată neîncetat de la Otfried Müller la Rohde și Wilamowitz, Otto și Nilsson. În această privință Cicero poate fi socotit de asemeni — păstrînd iarăși proporțiile — un pionier, alături de Platon și de alți autori antici. În *Tusc.* 1, 26, vorbind despre răpirea lui Ganimedea, tînărul care trebuia să servească băuturi lui Zeus, grație frumuseții sale, „propter formam”, Cicero observă faptul comentat de filologii contemporani că Homer, folosind însușirea plăsmuirii artistice, atribuie zeilor calități pur omenești, ceea ce explică și motivează parțial implicarea lor directă, cotidiană în treburile celor muritori. Faptul este bine cunoscut și caracteristic celor două epopei, deși încă în preambulul *Odiseei* (1,38 sqq.) zeii se scuză ipocrit „în ședință” și neagă orice amestec, aruncînd vina relelor îndurate de oameni pe oamenii înșiși. În *Tusc.* 1,26 Cicero scrie între altele: „fingeat haec Homerus et humana ad deos transferebat”, afirmație ce cuprinde în *nuce* ideea despre antropomorfismul fizic și spiritual al membrilor panteonului homeric. În continuare Cicero dă dovadă și de humor: „diuina mallem ad nos” (scil. transferre), sau în context: „Homer plăsmuia toate acestea, transmi-

¹⁰ Considerații asupra eposului din punct de vedere poetic și estetic putem afla de pildă la W. Schadewaldt, *Iliasstudien*, Leipzig, 1938 și *Von Homers Welt und Werk*², Leipzig, 1952; S. E. Bassett, *The Poetry of Homer*, California, 1938 (acest autor numește redarea veridică, realistă a faptelor în epos, „vitality”).

¹¹ *Poet.* 24,6 (1460 a), trad. D. M. Pippidi, București, 1965, p. 89.

ținând zeilor însușirile omenești; aș prefera să ne fie transmise nouă cele divine”.

Cicero apreciază în general pe Homer ca pe un literat de seamă, „optimus auctor,” de pildă în *De off.* 3,26. Aprecierea se bazează pe cunoașterea profundă a celor două epoei de către Cicero, căruia după cum spune Laurand, îi erau atât de familiare încât le citează spontan în cele mai simple scrisori. „Les vers d'Homère sont l'expression la plus naturelle de sa pensée”¹². Admirația răspîndită în lumea intelectuală latină pentru Homer „educatorul Eladei”, cum îl numește Platon în *Rep.* 606 e, ca și al Romei, nu îl împiedică pe Cicero să semnaleze unele nepotriviri existente în epos sau cu termenul modern, contradicțiile, chiar dacă nu în toată amploarea și complexitatea lor. Mergînd pe linia criticii alexandrine el devine astfel un precursor. Într-o scrisoare (*Ad Att.* I, 16) Cicero arată de pildă că Homer nu ține seama de succesiunea cronologică a faptelor, inversînd ordinea evenimentelor, plasînd adică înainte faptele petrecute ulterior; procedeul este caracterizat de Cicero drept homeric: „respondebo tibi ὕστερον πρότερον, Ὀμηρικῶς, îți voi răspunde punînd cele următoare înainte, după maniera homerică.” În acest pasaj epistolar nu este vorba de simpla figură retorică a decalării în timp, hysteron-proteron, ci de contrazicerile cronologice ale textului pe care Cicero, ca bun cunoscător al eposului, nu putea să nu le observe.

După părerea noastră Cicero este în linii generale la curent cu problematica elementară homerică, deși — repet — nu putem asimila activitatea sa critic-literară cu aceea a unui exeget contemporan al eposului. Vom atribui cu alte cuvinte lui Cicero ceea ce îi aparține și numai atât, ținînd seama de epoca în care a trăit și de instrumentele sale de lucru. Faptul ni se pare esențial, deoarece, după opinia noastră, pericolul modernizării antichității de care vorbește Rostagni¹³ sau al greșitei aplicări a criteriilor moderne în aprecierea problemelor epocii antice, subliniat de Fustel de Coulanges¹⁴ dăinuie permanent pentru oricine privește cu sau fără voie lumea greco-romană exclusiv din perspectiva contemporaneității.

Cicero nu numai că citează spontan versuri din cele două epoei, dar opera lui prezintă înrîuriri multiple din partea eposului, care se cuvin analizate și raportate la contextul ciceronian; uneori citatele au caracter paroiomiologic. Vom menționa ca exemplu pasajul destul de comentat din *De orat.* III, 15, 57 în care definiția sofistului se resimte de influența unui cunoscut vers al Iliadei, tradus de altfel integral de Cicero: „Nam uetus quidem illa doctrina eadem uidetur et recte faciendi et bene dicendi magistra; neque diiuncti doctores, sed eidem erant uiuendi praeceptores atque dicendi, ut ille apud Homerum Phoenix qui se a Peleo patre Achilli iuueni comitem esse datum dicit ad bellum, ut illum efficeret oratorem uerborum actoremque rerum.”

¹² L. Laurand, *Cicéron*. Ed. a 3-a, vol. I, 1939, p. 104.

¹³ „Il pericolo è che nello sforzo di attivare l'Antico, mettendolo a contatto con l'anima moderna si finisca con applicare ad esso un'interpretazione modernistica e quindi si effettui una deformazione à rovescio”. (*Classicità e spirito moderno*, Torino, 1939, p. 72).

¹⁴ *La Cité antique*, Paris, Hachette, f. a., p. 1—2. Ideea unei asimilări integrale clasic-modern constituie astăzi aproape un truism.

Ultima propoziție reprezintă traducerea destul de corespunzătoare, deși sărăcită de poezia originalului a versului din Iliada IX,443 :

Μύθων τε ῥήτῃρ' ἔμεναι, πρακτῆρά τε ἔργων.

„Meșter la vorbe să fii și vrednic la fapte”, după versiunea lui Murnu (cf. „uir bonus dicendi peritus”).

„Nu fără temei — scrie W. Jäger — grecii de mai tirziu au văzut în acest vers cea mai veche formulare a idealului educativ grec, cu tendința sa de a cuprinde omenescul în totalitate”¹⁵. Din același vers al Iliadei s-au inspirat Tucidide, spre a caracteriza figura lui Pericle (I 139,4), și Xenofon spre a se autoelogia indirect prin discursul lui Cheirisophos (*Anab.* III 1,45)¹⁶.

Tendința curentă la Cicero de a cita versuri homerice ne dezvăluie însă și unele trăsături ale caracterului său. Iată spre exemplu o mărturie despre cunoscuta lui dorință de glorie, care în anumite limite pare totuși firească și motivată. Într-o scrisoare către fratele său (*Ad. Qu. fr.* III, 5,4) Cicero exprimă tendința de a se distinge față de semenii, care l-a însuflețit din copilărie, citind în sprijinul acestui sentiment vestitul vers homeric : „illud quod a puero adamaram αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων” (*Iliada* VI, 208 și XI, 784).

Nu putem să nu menționăm faptul că Cicero părăsește uneori această linie moderată autocritică, dând curs unei atitudini vecine cu vanitatea, cum mărturisește de altfel deschis de pildă în *Pro Archia* XI, 28 : „de meo quodam amore gloriae, nimis acri fortasse, uerum tamen honesto uobis confitebor”. Înclinarea, dragostea lui pentru glorie „excesivă poate, însă onestă”, rezultă și din scrisoarea către un obscur istoric, dar politician abil, Luceius, care întocmea o istorie a Romei și pe care Cicero îl imploră să-și întrerupă lucrul și să se ocupe de consulatul și exilul său : „ardeo cupiditate incredibili neque ut ego arbitror reprehendenda nomen ut nostrum scriptis illustretur et celebretur tuis”. Despre acest consulat Cicero nu încetează să vorbească, după cum bine știm, la modul encomiastic.

Prin însăși cercetarea modului de reflectare complexă a eposului în opera lui Cicero putem deci obține informații directe sau indirecte despre personalitatea autorului. Credem că astăzi această personalitate este mai bine, ca să nu spunem mai corect delimitată, datorită după părerea noastră mai ales cercetătorilor francezi și italieni. Se continuă astfel atitudinea critică împotriva detractorilor „atit de năstrușnici și de furioși”, „tam prodigiosi tamque uecordes”, începută de Aulus Gellius încă din antichitate. (*N. A.* XVII, 1). Cicero a suferit de altfel suficient ca om, prin propriile lui calități și defecte și se înțelege de la sine că nu poate fi prezentat exclusiv nici într-o aureolă strălucitoare din toate punctele de vedere, „un om nu trebuie eroizat”, scrie Wilamowitz în *Memoriile sale* și nici nu se cuvine blamat peste măsura necesară¹⁷.

¹⁵ W. Jäger, *Paideia*, I, 1934, p. 30.

¹⁶ W. Nestle, *Vom Mythos zum Logos*, 1940, p. 38 și nota 99.

¹⁷ Wilamowitz și-a revizuit în operele de bătrînețe, asemenea lui Erasmus, părerea asupra lui Cicero. Vezi de ex. *Platon*, ed. a 3-a, 1929, vol. I, p. 735 : „Er ist seinem Volke Platon und Demosthenes zugleich geworden : unverzeilich, die Grosse dieser Leistung zu verkennen”. Vezi și p. 745.

Înceiem studiul nostru asupra diferitelor aspecte în legătură cu eposul — am spune cu problema homerică — în opera lui Cicero, menționând în chip necesar pasajul din *De oratore* III, 34, 137, unde autorul discută tema așa-zisei „redacții pisistratice” a eposului homeric. Ni se pare indicată mențiunea acestui pasaj atât de mult discutat și interesant totdeodată¹⁸. Reamintim textul: „Quis doctior iis temporibus, aut cuius eloquentia litteris instructor fuisse traditur quam Pisistrati? qui primus Homeri libros, confusus antea, sic disposuisse dicitur ut nunc habemus”.

Nu pentru a discuta o dată mai mult acest pasaj l-am citat mai sus. Chestiunea rămâne în suspensie, iar soluția cu privire la geneza eposului dificilă. Ea ține de ansamblul problemei homerice însăși, pe care nu e cazul să o reluăm aici. De altfel ipoteza redacției pisistratice este reprodusă de Cicero după un izvor grec aparținând tradiției documentare a Pergamului¹⁹. Ne vom limita în schimb la menționarea faptului că după o altă ipoteză prima redactare a eposului s-ar datora lui Licurg, iar după Elian ar fi existat două redacții succesive, una a lui Licurg și alta a lui Pisistrate²⁰. Dar mai mult interes prezintă, după părerea noastră, ideea cuprinsă în lucrarea lui Iosephus Flavius, *Contra Apionem*, I, 2, după care „Homer nu a lăsat poezia sa scrisă ci, ea fiind transmisă din memorie, a fost compusă mai târziu din cîntece izolate și de aceea cuprinde multe contradicții, διὰ τοῦτο πολλὰς ἐν αὐτῇ σχεῖν τὰς διαφωνίας”²¹. Remarcăm cu interes legitim aspectul modern al acestei concepții, care exprimă în esență ideea genezei eposului din cîntece izolate, deci o autentică „Kleinliedtheorie” a antichității, precum și o justă, în acest caz, explicație a prezenței „diafoniilor” sau discordanțelor textului homeric.

În concluzie, locurile analizate privind câteva aspecte ale eposului reflectate în opera lui Cicero, deși nu sînt singurele, apar ca esențiale și suficiente spre a delimita calitatea de critic literar a celui care a creat prin cale în limba latină cuvîntul *qualitas* (*Acad.* I. 25). Spre a-l cunoaște mai bine pe Cicero ca scriitor și ca om, opera sa literară și nu mai puțin scrisorile reprezintă documentul de bază nu numai prin ceea ce s-a presupus că ascund îndărătul frazelor, dar mai ales prin ceea ce cuprind ele fățiș ca declarații sincere din partea celui ce și-a oferit resemnat gramazul spre înjunghiere — „praebens immotam ceruicem”, cum spune Titus Livius — unui oarecare „impious miles”. Epistolarul ciceronian reprezintă după un autor italian „oglinza limpede, imaginea fidelă a sufletului său”²², iar un istoriograf englez l-a caracterizat, după modesta noastră părere, destul de just, relevîndu-i „vanitatea inocentă, lipsa de realism, sentimentalismul față de trecutul mort, sensibilitatea morbidă” și alte trăsături de caracter²³.

¹⁸ Analiza locului la V. Magnien, *Homère, Iliade*, 1928, p. III, V și XXIX.

¹⁹ Th. W. Allen, *The Origins and the Transmission*. Oxford, 1924.

²⁰ „Πεισιστράτου δέ, ἡνίκα ἐπὶ τὰ Ὀμήρου διεσπασμένα τε καὶ (ἄλλα) ἀλλαχοῦ μνημονεύομενα ἔθροζε” (Citat de Dierup).

²¹ Vezi amănunte la Dierup, *Homeric Poetik*, I, p. 317. 318 și notele.

²² „L'epistolario di Cicerone — limpido specchio, imagine fedele del suo animo — è il più sincero ed appassionato diario che ci ha lasciato il mondo antico”: M. Maffi, *Cicerone e il suo dramma politico*, Milano, 1957, p. XVII (prefața).

²³ „Cicero's weaknesses are clear for a child to read, his innocent vanity, his lack of realism, his sentimentality about dead things, his morbid sensitiveness, his imperfect judgement of character, his permanent fits of limidity”: John Buchan, *Augustus*, Londra, 1937, p. 69.

De aceea socotim că este mai indicat, cînd dorim a-l cunoaște corect pe acest fecund autor latin, să punem accentul mai degrabă pe calități decît pe defecte, Cicero rămînînd „maestrul cel mare al culturii pentru orice popor, care a încercat să ocupe un loc important în istoria civilizației”²⁴.

CÎTEVA ÎNSEMNĂRI DESPRE CICERO CA TRADUCĂTOR AL LUI HOMER

Capacitatea lui Cicero ca interpret al textelor grecești se află în mod firesc în raport cu însușirile sale de scriitor și om de litere, iar în cazul traducerilor din poezii grece în raport și cu aptitudinile poetice ale interpretului. După cum știm, Cicero este el însuși autorul unor opere poetice păstrate în parte, ca aceea despre consulatul propriu, pe care Iuvenal o ironizează totuși pentru lipsa calităților poetice (X, 122—24). Fără îndoială, Cicero nu a fost un maestru al inspirației pure, deși după cum reiese din scrisori și după cum observă just Bignone el a avut o structură sufletească lirică fără a fi propriu-zis un poet²⁵. În general însușirile sale poetice, atît cît există, se răsfrîng totuși asupra traducerilor din filozofii grece²⁶, ca și asupra versiunii *Fenomenelor* lui Aratos sau a fragmentelor din Homer și tragediilor grece.

Este drept că critica modernă a consemnat mai degrabă negativ figura lui Cicero ca poet. A. Rostagni, de pildă, îl consideră un „raisonneur” luminat, dar nu un poet²⁷. Atzert, care s-a ocupat în mod particular de acest subiect, îl socotește pe Cicero drept imitator, iar nu ca pe un făuritor autentic și interpret de poezie, raportîndu-se cu precădere la traducerea din Aratos. Büchner se arată mai concesiv față de meritele lui Cicero ca poet și respinge condamnarea lui Atzert²⁸. Bineînțeles imaginea reală asupra acestei chestiuni nu o putem avea decît cercetînd materialul literar însuși, în cazul nostru versiunea fragmentelor homerice, răspîndite în diferite scrieri ale lui Cicero.

Un prim pasaj mai extins pe care îl vom analiza pe scurt se află în *De divin.* II, 30 și reprezintă o traducere a versurilor 299—330 din cartea a doua a Iliadei. Versiunea executată într-un moment de răgaz, „nos otiosi conuertimus”, cuprinde discursul lui Agamemnon, (nu al lui

²⁴ E. Ciaceri, *op. cit.*, vol. I, p. II (prefața).

²⁵ „Cicerone ebbe un'anima lirica, non pero il vero dono della poesia. della poesia creatrice non solo di bien martellati versi, ma di versi che scendano al cuore, di armoniosi poemi”: Ettore Bignone, *Storia della lett. latina*, Firenze, vol. III, p. 595.

²⁶ Despre Cicero ca traducător al lui Platon, vezi Roland Poncelet, *Cicéron, traducteur de Platon*, Paris, 1957.

²⁷ „In realtà egli non era poeta tale che potesse toccare le alte vette. Era piuttosto per sua natura un facondo luminoso ragionatore”: A. Rostagni, *Storia della lett. latina* (1947), p. 154.

²⁸ RE, coll. 1260—1266, s. v. *Tullius*.

Ulise, cum crede Cicero), în care se amintește ciudata întâmplare divinatorie cu balaurul care a înghițit pasărea cea cu opt pui, în momentul când flota grecească se pregătea să plece din Aulis ²⁹ :

„Ferte uiri, et duros animo tolerate labores
 Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
 Scire, ratosne habeant, an uanos pectoris orsus.
 Namque omnes memori portentum mente retentant,
 Qui non funestis liquerunt lumina fatis.
 Argolicis primum ut uestita est classibus Aulis,
 Quae Priamo cladem et Troiae, pestemque ferebant :
 Nos circum latices gelidos, fumantibus aris,
 Aurigeris diuum placantes numina tauris,
 Sub platano umbrifera, fons unde emanat aquai,
 Vidimus immani specie tortuque draconem
 Terribilem fauis ut pulsu penetrarat ab ara
 Qui platani in ramo foliorum tegmine septos
 Corripuit pullos : quos cum consumeret octo,
 Nona super tremulo genitrix clangore uolabat ;
 Cui ferus immani laniauit uiscera morsu.
 Hunc, ubi tam teneros uolucres matremque peremit,
 Qui luci ediderat, genitor Saturnius idem
 Abdidit, et duro formauit tegmina saxo,
 Nos autem timidi stantes, mirabile monstrum
 Vidimus in mediis diuum uersarier aris.
 Tum Calchas haec est fidenti uoce locutus :
 „Quidnam torpentes subito obstupuistis, Achiui ?
 Nobis haec portenta deum dedit ipse creator,
 Tarda et sera nimis ; sed fama ac laude perenni.
 Nam quot aues tetro mactatas dente uidetis,
 Tot nos ad Troiam belli exantlabimus annos.
 Quae decimo cadet et poena satiabit Achiuos”.
 Edidit haec Calchas : quae iam matura uidetis.

Observăm în primul rînd că textul tradus cuprinde cu trei versuri mai puțin ca originalul, adică 29 în loc de 33 versuri, ceea ce se explică prin condensarea narației, adică prin eliminarea unor cuvinte ca $\chi\theta\iota\zeta\acute{\alpha}$ $\tau\epsilon$ $\kappa\alpha\iota$ $\pi\rho\acute{\omicron}\tau\iota\zeta\alpha$ din v. 303, $\nu\eta\pi\iota\alpha$ $\tau\acute{\epsilon}\kappa\nu\alpha$ din v. 311 etc. Faptul este regretabil, dar mai defavorabilă ni se pare eliminarea completă a unor epitete, organic caracteristice eposului : $\mu\eta\tau\iota\epsilon\tau\alpha$ $\text{Ζε}\acute{\upsilon}\varsigma$ (v. 324) devine banal : ipse creator, $\kappa\alpha\rho\eta\kappa\omicron\mu\acute{\omicron}\omega\nu\tau\epsilon\varsigma$ $\text{Ἀχι}\acute{\omicron}\iota\iota$ se reduce la simplul Achiui etc.

În al doilea rînd trebuie să observăm că Cicero adaugă cuvinte proprii, mai precis transformă în acest mod sensul unor locuri, unele versuri scurtîndu-se în dauna altora care se amplifică. Chiar primele două versuri ale textului grec $\tau\lambda\eta\tau\epsilon$ $\phi\acute{\iota}\lambda\omicron\iota\ldots$, de rezonanță odiseică, sînt

²⁹ O analiză judicioasă ceva mai extinsă a versurilor traduse în *De diuin.* I, 47, 106, de către Cicero după *Iliada* XII, 201 sqq. (lupta unui vultur cu șarpele) se găsește la E. Bignone, *op. cit.*, p. 679 : „brano di prestigiosa virtuosità poetica-piuttosto che di schietta poesia”. Constatarea stereotipă privind lipsa de virtuozitate poetică a lui Cicero căpătă așadar aspectul banausic al locului comun.

redate de Cicero în trei versuri hexametrice, prin adăugare inutilă de cuvinte. Ideea de o simplitate tipic homerică din primul vers *καὶ μείνατε ἐπὶ χρόνον, κτλ.* este răstălmăcită în latinește de Cicero prin : „et duros animo tolerate labores”, ceea ce modifică evident înțelesul. Mai mult, acel contrastant și sugestiv loc din versul următor : „ca să știm... dacă Calchas a prevestit adevărat ori nu”, în grecește : . . . ὄφρα δαῶμεν ἢ ἔτερον Κάλχας μαντεύεται ἤε καὶ οὐκί se amplifică de asemeni și se transformă în efortul de interpretare ciceroniană, căpătînd nuanțe declamatorii, străine de esența stilului specific al lui Homer :

Auguris ut nostri Calchantis fata queamus
Scire, ratosne habeant, an vanos pectoris orsus.

Vincenzo Monti, de pildă, se apropie mai mult de titlul original al frazei :

che si conosca
Se vero o falso profetò Calcante,

ca și Voss, fidel de obicei textului grec :

dass wir erkennen
ob uns Wahrheit von Kalchas enthüllt ward oder
nicht also.

Cel care compară și analizează onesta, după noi, traducere latină a ediției pariziene Didot (1843) constată că este vorba de una din versiunile care satisfac deplin condiția exactității :

Tolerate amici et manete in tempus ut sciamus
Vtrum uerum Calchas uaticinetur an et non.

Aici nu găsim vreun cuvînt adăugat și nici eliminări de cuvinte, textul fiind corespunzător cu originalul; *manete in tempus* redă exact pe *μείνατε ἐπὶ χρόνον*, ca și *uaticinari* pe *μαντεύειν*, iar finalul prosodic *ἤε καὶ οὐκί* este perfect redat prin *an et non*, ca și la Voss. În schimb Murnu, care comprimă uneori și se transformă ca și Cicero textul grec, reduce la un singur vers întreaga frază :

„Ca să vedem dacă-i drept ce Calha prorocul ne spuse”.

Totuși nu putem afirma că Cicero nu redă înțelesul original, dar el face aceasta modificînd textul sau, cum spune Büchner în legătură cu Aratea, Cicero este mîndru că creează după model (*nachschaffen*) dar „creează transformînd” (*umschaffen*)³⁰. Nu lipsesc totuși în versiunile ciceroniene nici cuvintele și sintagmele exact interpretate, ca *draco terribilis* pentru *δράκων σμερδαλέος*, *mirabile monstrum* pentru *δεινὰ πέλωρα* sau încercări de traducere în care se vădește cunoscuta tendință a lui Cicero de a găsi un echivalent pentru anumite cuvinte grecești mai ales compuse : *ὄψιμον ὀψιτέλεστον*, *tarda et sera nimis*.

³⁰ „(Cicero) ist stolz im lateinischer nachschaffen zu können, aber er schafft es um . . .”
nte. RE s. v. *Tullius*, col. 1242.

În general însă Cicero nu ține seama de sensul exact al epitetelor, iar uneori, după cum am văzut, le ignoră, după cum nu reține nici funcția de întărire a repetițiilor homerice. Astfel versul II 313 repetat după câteva rinduri în v. 327: ὄκτω ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἣ τέκε τέκνα devine în traducerea lui Cicero de nerecunoscut prin introducerea unor cuvinte eterogene. Mai departe expresia καλῆ ὑπὸ πλατανίστῳ devine *sub platano umbrifera*, ca și la V. Monti de altfel „all'ombra d'un platano”, poate mai apropiat ca sens la Murnu „sub platanul mîndru”, decît la Voss unde platanul devine arțar, „unter des Ahorns Grün”.

Deoarece considerăm instructive asemenea analize comparative, care vădese vicisitudinile efortului de traducere în general, vom analiza încă două pasaje interpretate de Cicero după același text al Iliadei.

Versurile originale II 305 și 306 sînt următoarele :

Ἡμεῖς δ' ἄμφι περὶ κρήνην ἱερούς κατὰ βωμούς
ἔρδομεν ἀθανάτοισι τελέεσσας ἑκατόμβας.

Murnu traduce :

Noi împrejur la un șipot jertfeam pe altarele sfinte
Zeilor jertfele depline de boi.

Versiunea corespunde aproape integral textului original și în plus redă, cum se întîmplă de regulă la interpretul român, nuanțele sugestive caracteristice eposului homeric. „Șipot” traduce de pildă exact, dar mai ales poetic, pe κρήνη, izvor. Prof. Marmeliuc, într-un articol din Studii clasice V, a remarcat faptul că Murnu urmează uneori linia versiunii lui Voss :

Ringsher opferten wir um den Quell den unsterblichen
Götter
Auf geweihten Altären vollkommene Festhekatombe.

Aici „vollkommene Hekatombe”, la Murnu „jertfe depline de boi”, corespunde sintagmei grecești τελέεσσας ἑκατόμβας.

Monti, care nu traduce în versuri hexametrice, rămîne de regulă și el credincios textului :

Noi ci stavamo in cerchio ad una fonte
Sagrificando su devoti altari
vittime elette ai Sempiterni.

La Cicero, deși ideea originară se păstrează în linii generale, aspectul frazei este vădit modificat, îndeosebi în al doilea vers :

Nos circum latices gelidos fumantibus aris
Aurigeris diuum placantes numina tauris.

Altarele „sfinte” din textul homeric devin „fumeșinde”, în locul boilor sînt jertfiți „tauri cu coarne aurite”, poate o reminiscență la Cicero din Odiseea III 432 sq., iar verbul sugestiv ἔρδομεν se transformă în *placare, placare numina*. Astfel renumita „simplitate” a eposului („die homerische Schlichtheit”) este jertfită prin înecarea în calificative ade-

seori străine de original și prin împovărarea artificială a frazei. Doar hexametru îndemînat ciceronian salvează parțial aspectele proprii versurilor epice.

Un alt vers cu conținut patetic, II 315, μήτηρ δ' ἀμφοτοῦτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα este tradus de Murnu cu măiestrie stilistică de baladă :

Muma tîrcoale pe-acolo dădea și-și bocea puilorii.

Iar la Cicero devine prin condensare

Nona super tremulo genitrix clangore uolabat,

spre deosebire de versiunea perfect corespunzătoare a ediției Didot :

Mater uero circumuolabat lugens caros natos.

unde sensul cuvintelor este corect redat, de pildă verbul ἀμφοτοῦτο, circumuolabat; la Voss de asemeni exact „umflog”, „zbura împrejur” (în jurul cuibului).

Există desigur cuvinte grecești care prin specificul lor semantic nu pot fi cu ușurință transpuse în latinește, chiar de către versatul interpret al terminologiei filozofice, Cicero. Astfel, în pasajul citat mai sus din Iliada, participiul θεοπροπέων, „care anunță voința zeilor”, creează dificultăți traducătorului, inclusiv celui modern, și este interpretat relativ de către Cicero prin perifraza *fidenti uoce locutus*.

Înceiem această analiză prin citarea încă a două versuri din Iliada VI, 201—202, pe care Cicero le traduce de data aceasta în mod deosebit de corespunzător într-un context din *Tusculane* III, 26, 63 :

Ἦτοι ὁ κάπ' πεδίον τὸ Ἀλήϊον οἶος ἀλᾶτο
ὄν θυμὸν κατέδων πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων.

Qui miser in campis maerens errabat Aleis

Ipse suum cor edens, hominum uestigia uitans.

În acest text scurt constatăm o seamă de interpretări exacte din care vom cita numai expresia *suum cor edens* ὄν θυμὸν κατέδων și *uestigia hominum uitans* πάτον ἀνθρώπων ἀλεείνων în care *uitare* corespunde cu ἀλεαίνω, verb homeric frecvent utilizat în expresia Κῆρ' ἀλεείνων (XIII, 566 etc.).

Pasajul se referă la eroul grec Belerophon, favorit al zeilor, care își caută alinarea sufletească în izolarea de oameni, în singurătate, după recepta filozofică din contextul *Tusculanelor* : *ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte*. Observația ilustrează aici tema însăși a cărții a treia a *Tusculanelor*, care se ocupă de tratamentul pătimirilor sufletești sau, cu termenul ciceronian din preambulul cărții, se ocupă de *medicina animi*, versiune exactă a cuvîntului de origine modernă, psihiatrie.

Nu trebuie să considerăm deci pe Cicero ca pe un traducător exclusiv deficitar al eposului, mai ales cînd e vorba de citate scurte ca cel de mai sus, ori ca acela din *De sen.* X, 31 : *ut ait Homerus : ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio*, în care recunoaștem lesne renumitul vers exact tradus din *Iliada* I 249 : τοῦ ἀπὸ γλώσσης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδῆ. La fel și versurile din *Iliada* XIX, 226—229, care sînt just interpretate, afară de ultimul, în *Tusc.* III, 27, 65.

Înceiem aceste scurte considerații asupra lui Cicero ca traducător al marelui Homer cu câteva concluzii generale. Cicero nu a fost desigur un poet autentic și original, ci numai un imitator al poezilor greci și un bun versificator, lipsit de acea forță de inspirație proprie de pildă unui Catul. Nu i se pot nega însă lui Cicero unele însușiri ale imaginației și unele accente de inspirație; criticii sînt de altminteri de acord că nu poezia constituie latura caracteristică a personalității sale literare. Un autor care s-a ocupat îndeosebi de problema poeziei lui Homer socotește că în alte timpuri Cicero ar fi putut fi grație însușirilor sale un bun romancier și un eseist, nu un retor și filozof așa cum a fost ³¹. Sînt și autori ca Ewbank, care cred că anticii l-au criticat prea aspru ca poet și că arta de traducător este latura sa lăudabilă, oscilînd însă între redarea prea literală și aceea prea liberă a textului ³². Opinia critică a lui Ewbank este justă, dar socotim că trebuie să facem deosebire cu Farrington între traducerile din tinerețe ale lui Cicero și cele de la vîrsta matură și de bătrînețe ³³. În sfîrșit cităm părerea lui Schanz, care spune cu multă dreptate că Cicero a fost influențat ca poet de retorică și că iubind excesiv forma el nu a depus suficient efort în creația sa poetică ³⁴. Cicero rămîne deci, cum apreciază Concetto Marchesi, un virtuos al cuvîntului, „stăpîn pe expresia vorbită” în toate elementele sale ³⁵.

Vom încheia studiul nostru cu cuvintele lui Bignone, caracteristice pentru întreaga personalitate culturală, ca și pentru viața însăși a lui Cicero: „In Cicerone vi è invece il fermo impegno di essere sempre se stesso e romano di passione, di lingua, di stile, di sentimento, di pensiero: donde il suo ideale dell'urbanitas e della Latinitas” ³⁶.

Pentru a înțelege corect activitatea literară a lui Cicero în cadrul celor două noțiuni, de urbanitate, adică de civilizație, și de latinitate, trebuie să cunoaștem — cum am spus la început — și aspectele operei sale de interpret al diferiților autori greci, inclusiv al poetului celor două inegalabile epopei, care deschid istoria culturii europene. La fel cu numeroasele generații de intelectuali ce s-au succedat de-a lungul veacurilor pînă în vremea noastră, Cicero l-a prețuit și l-a stimat pe Homer. Acest lucru nu poate fi exprimat în chip mai clar și mai concis decît așa cum a făcut-o Cicero însuși: „Nu există cu certitudine nimeni care să fie asemănător lui Homer” ³⁷.

³¹ F. Arnaldi, *Cicerone*, Bari 1929, p. 78 (citat în Lorenzo Dalmasso, *Il problema letterario di Cicerone*, Torino, 1935, p. 4).

³² RE, col. 1266, s. v. *Tullius*.

³³ B. Farrington, *Primum Graius homo*, Cambridge Univ. Press., 1924, p. 42, cf. și p. 41 (Cicero ca traducător al lui Homer).

³⁴ „Viele Mühe werden dem formgewandten Manne die Verse nicht gemacht haben; der Einfluss seiner rhetorischen Kunst ist allenthalben sichtbar”: M. Schanz-Hosius, *Gesch. d. röm. Lit.* I-te Teil, p. 538.

³⁵ „Egli è padrone dell'espressione poetica, nei vocaboli, nella struttura, nella plastica del periodo, padrone sicuro e libero senza le angustie e i timori dei ricercatori di eleganze stilistiche”: C. Marchesi, *Storia della lett. latina*, 1958, p. 299.

³⁶ E. Bignone, *op. cit.*, p. 595.

³⁷ „At certe similis nemo Homeri”: *De div.* II, 47.

CICERO UND HOMER

ZUSAMMENFASSUNG

Als eine Folge des allgemeinbekannten Einflusses der griechischen Philosophie und Literatur auf die Entwicklung der kulturellen Persönlichkeit Ciceros, enthalten seine Schriften gewisse kritische Beurteilungen über die zwei homerischen Werke und auch hinreichende Zitate und übersetzte Fragmente aus diesen Werken. Über die Art wie das homerische Epos sich in Ciceros Reden, philosophischen Schriften und Briefen widerspiegelt, hat man oft mit Kompetenz aber nicht speziell und auch nicht erschöpfend geschrieben. Dieses Ziel wird versuchsweise in unserem Studium erstrebt.

Nach einer kurzen Analyse der vielerörterten, nicht endgültig gelösten Stellen über die Chronologie Homers (Brutus 40, De rep. II 18 und De nat. deor. III 5), den Cicero ohne Bedenken als eine historische Persönlichkeit betrachtet, werden hauptsächlich die Meinungen des lateinischen Schriftstellers über einige wichtige literarisch-kritische Fragen des homerischen Epos untersucht und praktisch beurteilt. Wir zitieren beispielweise : die Frage des prähomerischen Alters der griechischen Poesie (im Vergleich mit dem der lateinischen : Brutus 71), das modern deutende Problem mancher Unkonkordanz der epischen Ereignisse, die Cicero nur flüchtig erörtert („hysteron-proteron“ Ad. Att. I. 16), diejenige der anthropomorphischen Erdichtung der Götter (Tusc. I 26), die unmittelbar anziehende Frage des realistischen Beschreibungssinnes Homers (Tusc. 144) usw. Manche kritische Beobachtungen Ciceros können selbstverständlich und mutatis mutandis als aktuell angesehen und Cicero selbst auch als ein tüchtiger Literaturexegat betrachtet werden.

Am Schluss des Aufsatzes wird eine kurze Analyse mancher übersetzter Fragmente des homerischen Epos und besonders der längeren Stelle aus Ilias XII 201 seqq. (De Divin. I 47) vergleichend durchgeführt. Der berühmte Iliasvers IX 443, dessen praktisch-feinen Sinn W. Jaeger in seiner Paideia I hochschätzte und den Cicero in De orat. III 15 wiedergibt („oratore[m] uerborum actoremque rerum“) wird auch kurz erörtert.

Es ist gerade mit Pietät zu wünschen, dass die eposinteressierten Forscher in unmittelbarer Weise der schlussartigen Meinung Ciceros bestimmen : „at certe similis nemo Homeri“ (De Divin. II). Homer war und wird für uns immer der „optimus auctor“ bleiben (De off. III 36).